

**Яшил энергия шароитида бизнес модел инновацияси:
Ўзбекистон корхоналари мисолида**

Н.Тўраева

ТДИУ мустақил изланувчиси

Аннотация: Мақолада яшил иқтисодиётга ўтишнинг зарурати ва аҳамияти, яшил иқтисодиётни тузилиши ва унинг муҳим хусусиятлари, мамлакатларни ривожлантиришда, иқтисодий ўсишни барқарорлигини таъминлашдаги аҳамияти ёритилган. Қайта тикланадиган энергия манбаларини ишлаб чиқариш углерод чиқиндиларини камайтириш, энергия тежамкорлигини таъминлаш масалаларига атрофлича тўхталиб ўтилган. Саноат тармоқларида “яшил” иқтисодиётга ўтиш ва энергия тежамкорлигини таъминлашда иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг энергия сиғимлиги таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: яшил иқтисодиёт, углерод оксиди, энергия тежамкорлиги, энергия зичлиги, экологик ўзгаришлар, иқлим ўзгариши, яшил молиялаш.

Жаҳон амалиётида ҳудудларни барқарор ривожлантириш, уларнинг иқтисодий ҳамда экологик тизимларини ўзаро самарали уйғунлигида ўрганишга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Хусусан, мамлакатлар ривожланиши бевосита ҳудудлар барқарорлигига боғлиқ бўлиб, мазкур масаланинг ижобий жиҳатлари инновацион иқтисодиётни кенгайтириш асосида ресурслардан оқилона ҳамда самарали фойдаланишни ўз ичига қамраб олмоқда. Жумладан, иқтисодиётда ишлаб чиқариш фаолиятини тўғри ташкил қилиш, соҳа давомийлиги ва ўсишини таъминлаш ресурслар мавжудлигига боғлиқ. Бу эса, ҳудудларнинг барқарорлигини таъминлашда

иқтисодий ва экологик тизимларнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган бошқарув қарорларининг самарали амал қилиши билан боғлиқдир. Қайта тикланадиган энергия манбаларини ишлаб чиқариш углерод чиқиндиларини камайтириш CO₂, яшил технологияли иссиқхоналарни кўпайтириш, яшил технологиялар асосида сувни қайта ишлаб чиқиш ва етказиб бериш, “яшил” транспорт воситалари, автомобилларни электрлаштириш, “яшил” уй хўжаликлари, шаҳарларда тоза экологик маҳсулотлар ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалигида экологик тоза, органик озиқовқатларни ишлаб чиқариш бутунги кунда муҳим ҳисобланади. “Яшил” иқтисодиётни шакллантириш ва унинг барқарор ривожланишига ўтиш глобал даражада ҳам, Ўзбекистон учун ҳам устувор вазифалардандир.

Барқарор ривожланиш концепцияси инсоният келажаги учун муҳим манба бўлиб, у БМТнинг қарор ва ҳужжатларида ўз ифодасини топган. Барқарор ривожланишнинг иқтисодий-экологик асоси, бу “яшил” иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантиришдан иборатдир. Ҳозирги беқарор тенденцияларни бартараф этиш учун 2015 йилда БМТнинг 2030 йилгача бўлган давр учун 17 та “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш мақсадларининг ўзига хос мезонлари аниқланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги “2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-436-сон қарори билан “Ўзбекистон яшил иқтисодиётга ўтиш мақсадлари белгиланди.

Мазкур Қарорга кўра 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш, Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегияси доирасида «яшил» ва инклюзив иқтисодий ўсишни таъминлаш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар самарадорлигини ошириш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш ҳамда иқтисодиётнинг барча тармоқларида ресурсларни тежашни янада

кенгайтириш борасида аниқ мақсадлар белгиланган бўлиб, “2030 йилгача Ўзбекистон Республикасида «яшил» иқтисодиётга ўтиш ва «яшил» ўсишни таъминлаш» дастури қабул қилинди. Шунингдек, иссиқхона газларини ЯИМга нисбатан аввалги йиллардаги даражага нисбатан 35 фоизга қисқартириш, қайта тикланувчи энергия манбаларининг ишлаб чиқариш қувватини 15 ГВтга ошириш, иқтисодиётнинг барча тармоқларида сувдан фойдаланиш самарадорлигини сезиларли даражада ошириш мақсад этиб белгиланди. 2030 йилгача Ўзбекистон Республикасида “яшил” иқтисодиётга ўтиш ва «яшил» ўсишни таъминлаш бўйича 2030 йилга қадар Ялпи ички маҳсулот бирлигига тўғри келадиган энергия ҳажмини 30 фоизга камайтириш (2021 йилга нисбатан), Саноатда электр энергияси истеъмоли, умумий истеъмолдаги улушини 20 фоизга камайтириш, Қайта тикланувчи энергия манбаларининг электр энергиясини ишлаб чиқариш умумий ҳажмидаги улушини 30,5 фоизга кенгайтириш (гидроэнергетика билан бирга), «Яшил макон» лойиҳаси доирасида шаҳарлардаги яшил майдонларни 30 фоизга кенгайтириш (аҳоли пунктининг умумий майдонига нисбатан) кўрсаткичлари белгиланди.

Мақолада яшил иқтисодиётнинг зарурати, унинг хусусиятлари, саноат тармоқларида “яшил” иқтисодиётга ўтиш, энергия тежмкорлигини таъминлаш масалаларига қаратилган. Мазкур йўналишда тадқиқотлар ўтказиш доирасида аввалги амалга оширилган қатор илмий изланишлар натижалари ўрганиб чиқилди. Жумладан М.А. Гурьева ўзининг тадқиқотларида “Яшил” иқтисодиётни ривожлан тиршда бир қатор муаммоларни келтириб, уларнинг ечимлари сифатида атроф – муҳитга салбий таъсир кўрсатганлик учун жарималарни жорий этиш; захарли моддаларни чиқаришни камайтириш; атроф-муҳитга етказилган зарарни тиклаш амалиётини жорий этиш зарурлигини айтиб ўтган. Мазкур чора – тадбирларни амалга ошириш аҳоли фаровонлиги ва яшаш сифатини оширишга олиб келади.

Яшил иқтисодиёт инсонларни соф экологик хизматлар ва маҳсулотлардан фойдаланишига ёрдам беради. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича чоратадбирларни молиявий маблағларсиз амалга ошириш мумкин эмаслиги туфайли алоҳида “Яшил” молиялаштириш тизимини яратиш зарурати пайдо бўлди. Шу сабабли Буневич К.Г. ва Горбачева Т.А. ўзларининг тадқиқотларида “Яшил молия”, Яшил инвестициялаш” тушунчаларини илгари сурдилар. Янги “Яшил” молиявий воситалар нафақат улардан фойдаланишдан иқтисодий фойда олиш, балки атроф-муҳит ва иқлим муаммоларини ҳал қилиш ва уни муҳофаза қилиш учун мўлжалланган, деган фикрни келтиришган.

Zhang D. ва бошқаларнинг тадқиқотларида яшил иқтисодий самарадорлик, Дурбин модели, яшил иқтисодиётда тоза энергиянинг роли, яшил иқтисодиёт кўрсаткичлари таҳлил қилинган. Мамлакатимиз олимлари томонидан ҳам мазкур масала атрофлича ўрганилган бўлиб, “Яшил иқтисодиёт”нинг энергетика соҳасига йўналтирилган инвестицияларининг жаҳондаги ҳозирги ҳолати таҳлил қилинган ва ривожланиш тенденциялари З.Нуров тадқиқотларида ўз аксини топган.

Т.К.Иминов, А.В.Ваҳобов, Т.З.Тешабоев, М.Т.Бўтабоевларнинг тадқиқотларида “Яшил” иқтисодиётга ўтишнинг хорижий тажрибалари, саноатни ривожлантиришда иқтисодийэкологик муаммолар каби масалалари атрофлича ўрганилган. Шунинг билан қайта тикланадиган энергия манбаларини ишлаб чиқариш, углерод чиқиндиларини камайтириш, энегррия тежамкорлигини таъминлаш, бу борада халқаро миқёсда эришилган натижаларга таяниш масалаларини ўрганиш хануз муҳим илмий аҳамиятга эга, тадқиқотларни амалга ишириш борасидаги илмий ёндашувлар эса маълум методологик аҳамият касб этади.

Яшил иқтисодиёт тушунчаси XX-аср охирида пайдо бўлиб, иқтисодиётда инсон иқтисодий фаолиятининг атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтириш зарурлигини таъкидлайди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам иқтисодий ўсишга эмас, балки барқарор

ривожланишга эътибор қаратадиган тенденция. муҳит. Ушбу тенденция тарафдорлари иқтисодиёт ўзи мавжуд бўлган ва унинг бир қисми бўлган табиий муҳитнинг боғлиқ таркибий қисми деб ҳисоблашади. “Яшил” иқтисодиётнинг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- табиий ресурслардан самарали фойдаланиш;
- табиий капитални сақлаш ва бойитиш; қилиш;
- кам углерод чиқарувчи иқтисодиётга эришиш;
- чиқиндиларни қайта ишлаш ва маҳсулотга айлантириш;
- экотизим хизматлари ва биологик хилма хилликни сақлаб қолиш;
- даромад ва бандликни таъминлаш;
- иқтисодиётда энергия самарадорлигига эришиш, қайта тикланувчи энергия манбаларини тўла истъеомол қилишга ўтиш.

Саноат тармоқларида “яшил” иқтисодиётга ўтиш ва энергия тежамкорлигини таъминлаш Концепциясида саноат тармоқларида 3,9 миллиард куб метр табиий газ, 4 миллиард кВт/соат электр энергияси ва 21 минг тонна нефть маҳсулотларини тежаш орқали энергия сиғимини 20 фоизга, шу жумладан 2022 йилда 5 фоизга камайтириш каби вазифалар белгиланди. Шунини таъкидлаш лозимки, ҳар йили атрофмуҳит омилларидан фақат биттаси - ҳавонинг ифлосланиши сайёрамиздаги 4.5 миллион одамнинг бевафот ўлимига сабабдир.

Глобал иқтисодиётда тахминан 2,7 миллиард евро миқдоридаги зарар етди. Электр энергиясидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, арзон электр энергияси билан таъминлаш ва ифлосланиш даражасини пасайтириш энергетика соҳасидаги (ривожланаётган давлатлар олдида турган) муаммолардан биридир.

2012 йилда дунё бўйлаб 1,285 миллиард киши электрэнергиядан фойдалана олмади, уларни электр энергия билан таъминлаш масаласи жиддий муаммо бўлиб

қолмоқда. 2040 йилда электр энергиясига глобал талаб 40104 ГВт/соатни ташкил қилиши кутилмоқда, бу 2012 йилга нисбатан қарийб 1,8 баробар кўпдир.

Углеродли чиқимларни ушлаб қолиш, сақлаш, ишлатиш имкониятини берадиган “тоза кўмир” технологияларидан фойдаланишга ўтиш “декорбанизация”га олиб келади. Бу ҳолатда CO₂ чиқиндиларини 2-3 километр чуқурликда геологик эритма сифатида сақлаш катта фойда беради, лекин бу катта молиявий сармоя талаб қилади. Агар башорат қилинган энергия истеъмоли давом этса, 2040 йилга келиб йиллик CO₂ захарли чиқиндилари 40 Гт атрофида кўпаяди. CO₂ чиқиндилариларининг бу суратда ортиши натижасида ернинг ўртача ҳарорати 3,6 °C дан 5,3 °C гача кўтарилади.

Яшил иқтисодиётнинг оқибат натижаси – қашшоқликка барҳам бериш, тенгликка эришиш, ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш билан бирга, инвестицияларни жалб қилиш, янги иш ўринларини яратиш ва янги бозорларга чиқиш имкониятларини ошириш ҳисобланади. Ривожланган мамалкатлар “яшил” иқтисодиётга ўтиш – саноати ривожланган мамлакатларда истеъмол ва ишлаб чиқариш моделларини ўзгартириш, шунингдек, қашшоқ иқтисодиётга қарши курашни англлатиши керак, деб ҳисоблайди.

Иқтисодиётни модернизация қилиш, ресурслар ва маблағларни рақобатбардош технологияларнинг устувор инновацион лойиҳаларига жамлаш, иқтисодий ўсишнинг анъанавий моделидан “яшил”га ўтишни аниқ тушунган ҳолда, етарлича муваффақиятларни қўлга киритаётган Европа Иттифоқи тажрибасини ўрганиш муҳим.

Барқарор ривожланишга ўтиш ва “яшил” иқтисодиётга ўтишни рағбатлантириш даврида ўзгартириш ва ҳаракатланиш механизмларини таҳлил қилиш Европа тажрибасининг мамлакатимиз учун айниқса аҳамиятли бўлган томонларини

аниқлашга имкон беради, бу тажрибалар дан эса ички иқтисодийтни модернизация қилиш жараёнида фойдаланилади.

Ўзбекистон “яшил” иқтисодийтга ўтишни ва “яшил” ўсишни таъминлашда ўз олдига қўйган мақсадларга эришиш учун қуйидаги мақсадларни амалга ошириши лозим:

- Табиий ресурслардан барқарор ва самарали фойдаланиш;
- Миллий иқтисодийтнинг табиий офатлар ва иқлим ўзгаришига нисбатан барқарорлигини мустаҳкамлаш;
- Миллий иқтисодийт, хусусан саноатнинг «яшил» ва кам углеродли ривожланишини таъминлаш;
- Инновацияларни жорий этиш ва самарали «яшил» инвестицияларни жалб қилиш;
- Барқарор ва инклюзив «яшил» урбанизацияни ривожлантириш;
- «Яшил» иқтисодийтга ўтиш даврида катта таъсир кучига эга бўлган аҳоли қатламларини ва уларнинг яшаш жойларини қўллаб-қувватлаш; – «Яшил» ўсиш бўйича салоҳиятни ошириш ва инсон капиталини ривожлантириш;
- «Яшил» иқтисодийтга ўтиш учун қулай сиёсий муҳит яратиш, самарали институтларни жорий қилиш;
- Ташқи ва ички «яшил» молиялаштириш оқимларини кўпайтириш.

Шуни айтиш керакки, ҳар бир мамлакат ўз иқтисодий, табиий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш имкониятларидан келиб чиқиб ўз “яшил” иқтисодийтини яратади, чунки ҳозиргача универсал “яшил” иқтисодийт модели мавжуд эмас. Ўзбекистон иқтисодийтини модернизация қилиш, инновацион тармоқларни ривожлантириш шароитида “яшил” иқтисодийтнинг ўрнини юқори баҳолаш мумкин. Чунки, Ўзбекистонда “Яшил” иқтисодийтга ўтиш имкониятлари катта эканлиги, табиий ресурсларга бойлиги, атроф-муҳитга зарар келтирмайдиган ишлаб – чиқаришни ташкил этиш ва шу билан бирга чексиз қуёш энергия манбаи борлигини

айтиш мумкин. Республикамизнинг куёш энергияси бўйича ялпи салоҳияти 50973 миллион тонна нефть эквивалентига тенг бўлса, шамол энергиясининг ялпи салоҳияти 2,2 млн. тонна нефть эквивалентга тенг деб баҳоланмоқда. Маълумки, сўнгги йилларда юртимизда яшил энергетикани ривожлантириш, хусусан, куёш ва шамол электр станцияларини қуриш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда. Ушбу йўналишда ўтган қисқа 3 йил ичида куёш ва шамол электр станцияларини қуриш бўйича 10 та битим имзоланди.

Таъкидлаш кераки, 2021 йилнинг август ойида Навоий вилоятининг Кармана туманида биринчи 100 МВт қувватли куёш фотоэлектр станцияси ишга туширилди. Ишлаб чиқариш, муҳандислик ва ижтимоий инфратузилманинг кўп энергия сарфлайдиган ускуна ва қурилмаларини модернизация қилиш ва янги технологияларни жорий этиш бўйича кўп йиллик тизимли тадбирларни бажариш энергия самарадорлигини ошириш, шунингдек, энергия тежамкорлигига эришишнинг асосий механизми ҳисобланади. Мазкур масалаларнинг ечимлари Саноат тармоқларида «яшил» иқтисодиётга ўтиш ва энергия тежамкорлигини таъминлаш концепциясида белгилаб берилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гурьева, М.А. & Наймушина Д.В. (2015). «Зеленая экономика» в России. Теория и практика общественного развития, (7), 58-59.
2. Буневич, К. Г., & Горбачева, Т. А. (2022). «ЗЕЛЕННЫЕ» ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ МИРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ. Вестник Московского университета имени СЮ Витте. Серия 1: Экономика и управление, (1 (40)), 52-60.
3. Zhang, D., Mohsin, M., Rasheed, A. K., Chang, Y., Taghizadeh-Hesary, F. (2021). Public spending and green economic growth in BRI region: mediating role of green finance. Energy Policy, 153, 112256.

4. Нуров, З., Ражабова, М. Х. (2022). «ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ» ДА ЭНЕРГЕТИКА СОҲАСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 781-787.
5. Иминов Т.К., Ваҳобов А.В., Тешабоев Т.З., Бўтабоев М.Т. (2019). «Зелёная экономика» как основа устойчивого развития. Монография. -Т: «Алоқачи», 480.